

**Niels Ahnlund: Axel Oxenstierna intill Gustav Adolfs död
(Sthlm. 1940, 753 Sider).**

Blandt det 17de Aarhundredes Statsmænd træder Axel Oxenstierna i allerførste Række. Tyve Aar igennem stod han som Rigs-kansler ved sin kongelige Vens Side, ikke blot som hans vigtigste Støtte, men ogsaa som den der udfyldte hans Personlighed i alle de Retninger, hvor det var nødvendigt. I en næsten lige saa lang Periode efter Gustav Adolfs Død var han Sveriges egentlige Styrer, samtidig med at hans Indflydelse til Tider strakte sig langt uden for Rigets Grænser. Med god Grund sættes hans Livs-gerning paa Højde med Mænds som Cromwells, Richelieus eller Jan de Witts. Mærkeligt er det da, at han hidtil ikke har fundet sin Biograf, hvad der dog forlængst har været Tilfældet med hans væsentlig ringere udrustede Søn og Efterfølger som Rigs-kansler, Erik Oxenstierna. Det maa siges at være saare vel be-tænkt, naar Gustav Adolfs Historieskriver, Niels Ahnlund, nu har fundet Tiden inde til at paabegynde en stort anlagt Livsskildring og Vurdering af den store Minister.

Resultatet er blevet et svært Bind paa 7—800 Sider for Tiden til 1632, da Rigskansleren i en Alder af henimod de Halvhundrede kom til at staa med sin største Magt, men ogsaa over for sin største Opgave. Den foreliggende Del er saaledes snarest en Ind-ledning til hans Historie. Paa Grundlag af denne kan den endelige Dom over hans Livsgerning vel ikke fældes, men man kan i det mindste danne sig et Skøn over, hvilke Betingelser han gennem sit foregaaende Liv havde vist sig at sidde inde med til Løsningen.

Axel Oxenstierna er for den historiske Bevidsthed først og fremmest sin store Konges uselviske Ven. Det er det første inter-essante Resultat af Prof. Ahnlunds Undersøgelser, at det viser sig, at han ingenlunde var født til at indtage denne Plads. Han var Medlem af Højadelen, og dennes Forhold til Kongemagten var ved Gustav Adolfs Tronbestigelse langt fra uplumret. Axel Oxenstiernas Oldefader havde ganske vist mistet Livet ved Stockholms Blodbad, hans Bedstefader var blevet Friherre ved Erik XIV's Kroning, og hans Fader havde været Hertug Karl (IX)s Undersaat og trofaste Tjener. Men han døde, da Axel kun var 14 Aar gammel, og Slægten havde stærke Forbindelser med de Adelskredse, der var meget kritisk indstillede mod Karl IX's Regimente og vilde have foretrukket en Slags Adelsrepublik under den landflygtige Vasaslægt i Polen. Axel Oxenstierna blev endda Svoger til Johan de Mornay, Fætter til den berømte Erik Sparre, Forfatteren af det monarkomakiske Skrift »Pro lege, rege et

grege». Efter Studier ved tyske Universiteter, hvor han allerede som tyveaarig viser sig i Besiddelse af »religios Frontbevidsthed«, vendte han hjem og synes til en Begyndelse at have stillet sig koligt iagttagende til Kong Karl IX's Regering. Han undgik saaledes endnu 1605 forsigtigt at underskrive Opsigelsesbrevet til Kong Sigismund i Polen.

Karl IX var imidlertid ikke den, der vilde taale, at unge, duelige Adelsmænd holdt sig tilbage fra Statstjenesten; han tvang alle til at bekende Kulor. Axel Oxenstierna havde heller ikke fra sin Slægt arvet Hang til at spille en oppositionel Rolle. Faderen, Gustav Oxenstierna havde været en betænksom og rolig Mand; Moderen, Barbro Bjelke, der forlængst var blevet Enke, var stille og sagtmodig. Axel Oxenstierna forsonede sig med den yngre Vasalinje; om de Gaver af Gods i Estland, som han modtog fra Kronen, har bidraget hertil, maa staa hen. I hvert Fald traadte han i Karl IX's Tjeneste og gjorde sig i dennes sidste Regeringsaar bemærket ved sin uopslidelige Arbejdskraft, sin Sindsligevægt og sin varme Overbevisning om Sveriges Ret i Forholdet til Udlandet. Navnlig hos Karl IX's Dronning Kristina havde han en en høj Stjerne. 1609 indtraadte han i Rigsraadet. Samtidig havde han fundet en ypperlig Ægtefælle i Anna Bååt, konsolideret sin Stilling som Godsejer og var med sine 24 Aar hele sin indflydelsesrige Slægts Overhoved og Talsmand. Det var derfor ikke underligt, at han ved Kongeskiftet 1611 ogsaa blev hele den svenske Adels Talerør og Tillidsmand. I mere beherskede Former, end Erik Sparre havde tænkt sig det, lykkedes det ham til en vis Grad at realisere dennes Hovedtanker. Skønt Gustav Adolf havde Arveret til Riget, maatte han paa Grund af sin Ungdom finde sig i en betydelig Beskæring af Kongemagten. Rigsraadet opnaaede en stærk Stilling, og Adelen i sin Helhed fik udstrakte Privilegier til Erstatning for dens offentlige Arbejder.

Axel Oxenstierna mente senere, at denne Haandfæstning gik for vidt i at beskære Kongens »jura majestatis«. Dette er ikke saa underligt, da han selv som Centraladministrationens Førstemand — han blev Rigskansler det følgende Aar 1612 — maatte føle disse Baand snærende. Men har han virkelig villet »løse Kongens Hænder«, har han ikke kunnet det, og der er ingen Anledning til at antage, at Forholdet mellem ham og den unge Konge til en Begyndelse har været særligt varmt. Gustav Adolf var i Begyndelsen sin Minister underlegen, ligesom hans Magt var ringe. Kongens Tone i Skrivelserne til ham er afmaalt og formel; under Krigen med Danmark udtrykker han endogsaa skarpt sin Misfornøjelse med Kancelliets langsomme Udrustnin-

ger. Endnu ved Örebrorisdagens Aabning 1614 var Gustav Adolfs Tale skrevet af Axel Oxenstierna. Forøvrigt var det ved denne Lejlighed, Samarbejdet mellem de to Mænd første Gang viste sig intimt, da man tog fat paa Reformerne. Kongens Slutningstale ved Rigsdagen var hans egen aandelige Ejendom, og som Udtryk for en nøjere Forstaaelse gjorde han Kansleren til Friherre til Kimito i Finland med Arveret til samme. Fra nu af kom de stadig hinanden nærmere.

Men Oxenstierna stod ikke uden Rivaler i Kongens Gunst. Stor Anseelse hos denne nød Johan Skytte, Upsala Universitets Mæcen og Rigsraad; det samme gjaldt den lærde Raad, Dr. Chesnecophorus, der bl. a. havde støttet Kongens Bestræbelser paa at gennemføre et Ægteskab med den skønne Ebba Brahe. Senere i Livet var det Diplomaten Adler Salvius, som Oxenstierna betragtede som truende for sin Stilling. Nogle af disse Modstandere formaaede Oxenstierna kun at trænge tilbage; andre — som Dr. Chesnecophorus — lykkedes det ham at fælde. Det var vel nok Oxenstiernas Bistand til at rejse den trykkende »Elfsborgs Løsen«, som vandt Kongen fuldt for ham. Forinden var han ved Gustav Adolfs Kroning 1617 blevet slaaet til Ridder, 1622 blev han Biskop af Wenden i Livland, og 1626 udnævntes han til den betydningsfulde Stilling som Generalguvernør i Elbing i Preussen, hvor det paalaa ham at skaffe Løb i en af de vigtigste Indtægtskilder, Toldindtægterne fra de preussiske Havnestæder.

Hvad var det da, som gjorde Oxenstierna til en saa uundværlig Hjælper for Gustav Adolf, at Taknemligheden efterhaanden udviklede sig til et varmt gensidigt Venskab?

De to Mænd var af Natur bundforskellige. Axel Oxenstierna havde til Valgsprog taget Tacitus' Ord om, at det snarere er forsigtige end dristige Raad, som betrygger Magten, og dette var for ham ikke tomme Ord. Kansleren var rolig og metodisk, og selv om han ingenlunde veg tilbage for djærve Beslutninger, vejede han forinden omhyggeligt Grundene for og imod og skyede alle Spring ud i Mørket. Han havde intet Krigerblod i sig og følte sig bedst tilpas i Embedslokalet. Skønt han langt fra savnede Initiativ, var han uden Impulsivitet, og han hadede »Hazard«. Allerede 1613 udtalte han. »Fred og Ufred, Venskab og Uvenskab skiftes mellem store Kongeriger, Lande og Fyrstendømmer og vender sig med Tiden og Personerne, ganske som i en Leg.« Han var født til at staa i anden Række, men som den allerførste.

En saa energisk og myreflittig Medarbejder, der var intelligent og taktfuld, samtidig dannede det forbindende Led til

Statens mest betydelige Samfundsklasse og selv folte sig nøje knyttet til den unge Konge, hvis Uundværlighed for Riget hvert Aar blev ham mere klar, maatte ogsaa blive uundværlig for Gustav Adolf. Efterhaanden som Tilliden fra dennes Side voksede frem, blev Følelserne ogsaa varmere, og det var kun naturligt, at de besvaredes. Det var en Forbindelse mellem de to Mænd, der begyndte som et Fornuftægteskab, men endte som en følelsesmættet Harmoni.

Konge eller Minister? Hvem af dem har sat de dybeste Spor paa Sveriges indre Udvikling, thi om den ydre Historie kan der ikke være Tvivl? Spørgsmaalet stilles i vor Tid ofte om det 16de og 17de Aarhundredes Personligheder, og det besvares meget forskelligt i de enkelte Tilfælde. Ofte er dog Problemet en gordisk Knude, der kan overhugges, men ikke løses. Af Samtiden vilde det være blevet følt som helt uhistorisk, og den havde vel ogsaa Ret heri.

De frugtbareste Reformaar under Gustav Adolfs og Axel Oxenstiernas Samvirken ligger mellem 1617, Kroningsrigsdagen, og 1626, Kanslerens Afrejse til Preussen. Det lønner sig at sammenstille Materialet fra Ahnlunds egen Bog. Mens Gøteborgs Privilegier 1621 »i ganska hög grad kunna betraktas som hans (o: Axel Oxenstiernas) personliga verk«, var den store Forordning om Stædernes Forvaltning 1620 vel skrevet af Kansleren, men gennemprøvet af Kongen, »som i sina talrika anmärkningar till projektet visar en sakkunskap, tävlande med författarens egen, och en vaksam kritik«. Det synes da ogsaa (if. Ahnlund) at have været Gustav Adolf, der tilsidst bragte Projektet til at strande, ligesom han hindrede Fremkomsten af et stort Privilegiebrev for Hovedstaden Stockholm. I det Hele faldt de to Mænds Tanker ikke ganske sammen paa det merkantilistiske Omraade; mens Kansleren navnlig interesserede sig for en videre Udvikling af de allerede bestaaende Stæder, var Kongen mere ivrig for at grundlægge nye, og det var han, som tvang sin Vilje igennem. At Oxenstiernas Rival, Johan Skytte, paa dette Punkt delte Kongens Meninger, er ikke uden Interesse.

Mere Held havde Axel Oxenstierna med sit Arbejde for den Institutions Udvikling, der vel ogsaa stod hans Hjerte nærmest: Kancelliet. Dette var i hans Øjne »*tanquam anima reipublicæ*»; inden for det havde han fuld Myndighed. Gennem en Række Forordninger skabte han fastere Former, og da han 1626 overtog Generalguvernørstillingen i Preussen, lagdes Grunden til en kollegial Indretning for at erstatte Kansleren under hans Fraværelse. Kancelliet blev under ham »ett sammanhållande, i vid utsträck-

ning kontrollerande organ i riksstyrelsens mitt», og dets Kompetence overgik, ligesom i Danmark, alle andre Kollegiers. Af disse har Axel Oxenstierna forfattet Instruksen for Rentekamret af 1618, hvorved dette indrettedes som Kollegium, ligesom han vist ogsaa fire Aar tidligere havde en Hovedandel i Svea Hofrätts Indstiftelse. Allerede 1613 havde han desuden udarbejdet en Plan for Upsala Universitets Forbedring, og han blev da ogsaa dette Universitets første Kansler. Indførelsen af »den lille Told» (Landtolden) 1621 skyldes ogsaa ham mer end nogen anden.

Paa Administrationens Omraade har Oxenstierna saaledes haft grundlæggende Betydning, hvad der endda kom til at vise sig endnu stærkere efter Kongens Død ved Regeringsformen af 1634. Han indtager her i Sveriges Historie en Plads, svarende til Hannibal Sehesteds og Peder Schumachers herhjemme. Kongens og hans Anskuelser dækkede her aabenbart helt hinanden, og han mødte derfor heller ikke nogen Modstand. Lidt anderledes er Forholdet paa det andet Omraade, der maatte ligge Oxenstierna særlig paa Hjerte, hans egen Samfundsklasses Stilling. Den var blevet betrygget ved de nye Adelsprivilegier i Anledning af Kongens Tronbestigelse, men disse Privilegier blev ikke definitive. Gustav Adolf følte sig aabenbart ilde berørt af visse Punkter deri, navnlig om Adelsmænds Retsbeskyttelse, der syntes at drage for snævre Grænser for Regeringens Bevægelsesfrihed, og Følgen heraf blev en Indskrænkning af Privilegierne i deres endelige Form 1620. Derimod var Riddarhusets Indretning 1626 og den dermed forbundne Treklassedeling af Standen helt Axel Oxenstiernas Værk. Den betød, at Rigsraadernes Klasse, som han selv tilhørte, og som ganske vist ogsaa havde et særligt Ansvar for Styret, fik et Præ frem for den almindelige Adel. Mindre klar er Kanslerens Holdning til Kongens Godspolitik, der navnlig gik ud paa at skaffe likvide Midler til Krigene ved Salg af Skattebøndernes Afgifter til Adelen. Denne Politik var næppe Oxenstierna ukær, men han holdt sig forsigtigt tilbage fra at udtale sig om den. Har han anet, at der kunde komme en Regnskabets Dag?

Det er saaledes meget langt fra, at Gustav Adolf i den indre Styrelse har været Straamand for sin Kanslers Politik, men paa afgørende Punkter har Kansleren ganske vist gjort en selvstændig Indsats af vidtrækkende Betydning. I det Hele maa dog Forholdet mellem dem karakteriseres som et intimt Samarbejde ud fra et fælles Grundsyn.

Men ogsaa paa den ydre Politiks Omraade kom Kansleren i denne Tid til at spille en betydelig Rolle. Ganske vist faldt heller ikke her, hvor der dog ikke fandtes modstridende Interesser, de

to Mends Synspunkter helt sammen til en Begyndelse. Axel Oxenstierna var mindre skandinavisk indstillet end Kongen, og navnlig var han meget lidt danskvenlig, aabenbart p. G. a. Minderne fra Kalmarkrigen. Da det brød sammen for Danmark 1627, vilde han vel ikke høre paa de tyske Tilbud om Danmarks Deling ved Øresund, men mente dog, at Sveriges Interesse indskrænkede sig til, at de danske Oer bevaredes paa danske Hænder. Gustav Adolf var derimod rede til at tilkøbe sig en Vaabenstilstand med Polen med Opgivelse af alle andre Erobringer end Kyststæderne i Preussen, for at kunne ile den danske Stat til Hjælp med en Flaade. Ved denne Lejlighed forte Oxenstierna sin Synsmaade igennem; Sveriges Støtte til Danmark blev kun indirekte (Stralsund). Ogsaa i deres Syn paa den store Politik herskede der oprindelig nogen Uoverensstemmelse mellem Kongen og Kansleren. Mens Gustav Adolf allerede i Begyndelsen af 1620erne var indstillet paa en eventuel Diversion mod Østrig, kunde Oxenstierna ikke løsrive sig fra det traditionelle Syn paa Polen som Hovedfjenden, og der gik mange Aar hen, før han blev overbevist om Rigtigheden af sin Konges Paastand: At alle Krigene i Europa nu var sammenblandede og blevet til eet. Efter Altmarkstilstanden 1629 følte han sig imidlertid beroliget og styrkede endogsaa Gustav Adolf i Planen om det tyske Felttog (»Gud har hidtil givet en temmelig Lykke til alle E. K. Mts. Forehavender«). Finansielle Hensyn kunde nok gøre ham betænkelig ved det store Vovestykke, men han overvandt disse Betænkeligheder med den Betragtning, at »alla våra religionsförvanter gå kräftgången i Tyskland«. Efter Sejren ved Breitenfeld vilde han, at Gustav Adolf skulde gaa lige løs paa Kejseren, og viste herved, at han, naar modent Overlæg var gaaet i Forvejen, ikke var bange for det dristige Spring.

Gustav Adolf og Axel Oxenstierna levede kun sammen i korte og afbrudte Perioder, og naar de var skilte, opretholdtes Forbindelsen mellem dem meget mangelfuldt p. G. a. Datidens elendige Kommunikationer. Korrespondancen er kun bevaret med store Huller. Alligevel er der nok tilbage til at belyse det indbyrdes Forhold ret klart. Over for Omverdenen, t. Eks. Kurfyrsten af Brandenburg, fremstillede Oxenstierna sig loyalt som den betydningssløse: »Kungl. Maj:t är absolut och förmår statuera i sina och riksens ärenden; han, kanslern, är en tjänare, till sin herres befalning obligerad, och fördenskull intet förmår ex suo arbitrato statuera vad honom gott tyckes«. I Virkeligheden havde han stor Indflydelse paa sin Herre, og det er muligt gennem Brevene at øjne, hvorpaa dette beroede. Kansleren gaar varligt frem,

naar han ønsker at vinde Kongen for sit Standpunkt; han belyser den foreliggende Sag fra alle Sider, samtidig med at han giver Bifald eller tager Forbehold, men herved skabes et bestemt Hovedindtryk hos Læseren, saa at Oxenstierna tidt naar sit Maal uden at behøve at lade sin Fremstilling munde ud i et positivt Forslag. Denne Taktik udelukkede ikke, at Kansleren saa op til sin Konge med dyb Hengivenhed og forstod hans Uundværlighed for det svenske Rige, men han kendte »konungars ömtåliga sinnen«, og han frygtede — navnlig under sin mangeaarige Fraværelse som Generalguvernør i Elbing, — at de, som omgav Kongens Person, skulde bagtale ham, Kongen og Riget til Skade. Saaledes gik det dog ikke, Gustav Adolf forblev sin Ven og første Tjener tro, men først ved Aarsskiftet 1631—32 mødtes de atter i Frankfurt a. M. for at tilbringe de sidste Maaned af Gustav Adolfs Liv sammen.

En Tjenestegøring, som i fem Aar holdt Rigskansleren borte fra hans egentlige Fædreland hinsides Østersøen, berøvede ham ogsaa Livet i Hjemmet, og det var ligeledes forud for Virksomheden i Elbing kun sjældent, han kunde opholde sig paa sine Godser, der til daglig maatte bestyres af hans Hustru. Anna Bååt var ham en god Medhjælp, og der fødtes en hel Række Børn i Ægteskabet, af hvilke dog den ældste Søn døde af Pest ved Elbing allerede 1628, mens Datteren Kristina (g. m. Gustav Horn) bortreves af samme Sygdom i Stettin tre Aar senere. Man faar et levende Indtryk af, i hvor høj Grad Statstjenesten lagde Beslag paa den svenske Højadels Mænd til Løn for den privilegerede Stilling, de indtog i Samfundet, og hvor lidt de kunde være for deres nærmeste. Undertiden kunde deres Taalmodighed da ogsaa være paa Bristepunktet, men levende Almensans gjorde, at de bedste inden for Standen bøjede sig for det uundgaelige.

Ikke uden Grund udbryder Forfatteren et Sted: »En skildrare av Axel Oxenstiernas liv och verk tvingas av sitt stora ämne ständigt att vända om och söka samla trådarna på nytt.« Det er en overordentlig rig Bog, han har givet os, i Virkeligheden et Tværsnit gennem hele Tiden, der kan minde en dansk Læser om A. D. Jørgensens store Biografi af Griffenfeld. Rigdommen kan undertiden medføre en Vanskelighed ved at overskue Udviklingslinjerne, men da det er en af den Slags Bøger, som man vender tilbage til oftere, bliver Billedet for hver Gennemlæsning klarere. En Mangel er det dog sikkert, at Bogen ikke er ledsaget af Henvisningsapparat til Kildematerialet, men paa dette Savn vil et følgende Bind forhaabentlig raade Bod. Fremstillingen er præget af Forfatterens maalbevidste Kunst, hvori ogsaa indgaar et Fond

af stille Lune, og ved Læsningen har man et usvigeligt Indtryk af at bevæge sig i den rigtige historiske Atmosfære, hvad der maaske er Hovedudbyttet af at sætte sig ind i gode historiske Fremstillinger. Den svenske Højadels største Mand har her for første Gang faaet et værdigt Epitafium.

Knud Fabricius.

Aksel E. Christensen: Dutch trade to the Baltic about 1600. Studies in the Sound Toll Register and Dutch Shipping Records (Kbh. og Haag 1941, 480 Sider).

Aksel E. Christensen har givet den digre bog, med hvilken han i 1941 erhvervede doktorgraden ved Københavns universitet, den lidt vage titel »Studies in Dutch Trade about 1600«. Han følger her en tradition. Ogsaa professor Erik Arups store doktorafhandling fra 1907 bærer en lidt vag hovedtitel: Studier i engelsk og tysk Handels Historie. Men medens der til denne titel svarer en vidtfavnende paa indgaaende studier baseret mere almindelig skildring af engelsk og tysk varehandels historie gennem det lange tidsrum 1350—1800 som indledning til hans egentlige studieobjekt: en undersøgelse af kommissionshandelens udvikling, dækker titlen paa dr. Aksel E. Christensens bog ingen almindelig skildring af den hollandske Østersøhandel. Derimod indeholder bogen en række — hvoraf adskillige værdifulde — enkeltundersøgelser over hollandske skibsfarts- og handelsformers udvikling.

Undertitlen: Studies in the Sound Toll Register and Dutch Shipping Records angiver derimod, hvad der har været forfatterens egentlige studieobjekt: Ved konfrontation med hollandsk kildemateriale at kaste nyt lys over Øresundstoldregnskabernes kildeværdi. Imidlertid har det naturligvis ikke været muligt at foretage en saadan konfrontation uden indgaaende studier over hollandsk handels og skibsfarts vilkaar og former, hvilket forklarer den bredere form, bogen har faaet. Desværre er bogen igen gennem undersøgelserne herover og over Øresundstoldregnskabernes kildeværdi sammenspundet til en uopløselig enhed. Det skader overskueligheden baade for forfatteren og læseren, der ikke en gang kan gribe til registret, da et saadant — stik imod international skik og brug — fattes.

Til denne karakteristik af værkets komponenter er at tilføje, at forfatteren med udgangspunkt i Øresundstoldtabellernes tal dog fremkommer med nogle sammenfattende betragtninger — støttet af diagrammer — over den hollandske Østersøskibsfart